

# Janina Skotnicka

---

## Region Świętokrzyski w badaniach etnograficznych Muzeum Narodowego w Kielcach w latach 1953-1977

---

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 22, 104-109

---

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA SKOTNICKA

## REGION ŚWIĘTOKRZYSKI W BADANIACH ETNOGRAFICZNYCH MUZEUM NARODOWEGO W KIELCACH W LATACH 1953–1977

Niniejsze opracowanie oparte jest na sprawozdaniach działowych i kronikach „Rocznika Muzeum Narodowego w Kielcach” (wcześniej „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”). Zakres terytorialny pracy obejmuje obszar województwa kieleckiego w granicach podziału administracyjnego sprzed 1975 roku<sup>1</sup>, a czasowy wyznaczyły ważne dla muzealnictwa kieleckiego daty, tj. utworzenie Działu Etnografii i powołanie nowej placówki – Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach<sup>2</sup>.

Badania etnograficzne nad regionem świętokrzyskim do końca lat 50. XX wieku podejmowane były głównie przez placówki naukowe, specjalizujące się w wybranych zagadnieniach kultury ludowej, takie jak: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Katedra Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zakład Badania Plastyki Architektury i Zdobnictwa Ludowego Instytutu Sztuki PAN w Krakowie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Katedra Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi<sup>3</sup> oraz Polskie Towarzystwo Ludoznawcze<sup>4</sup>. Dział Etnograficzny w pierwszych latach istnienia ściśle współpracował z wymienionymi ośrodkami naukowymi w zakresie gromadzenia zbiorów i ich naukowego opracowywania\*.

---

<sup>1</sup> Zakres terytorialny województwa, jako jednostki administracyjnej, obejmował obszar leżący między Wisłą, stanowiącą jego południową i wschodnią granicę, a Pilicą – zamykającą ten obszar od zachodu i północy. Było to terytorium objęte stałą działalnością naukowo-badawczą pracowników kieleckiego muzeum

<sup>2</sup> W związku z powołaniem Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach i przekazaniem tejże placówce w 1980 r. części muzealiów z zakresu kultury materialnej, dział etnograficzny zmienił profil badań i zakupów, koncentrując zainteresowania na szeroko rozumianej sztuce ludowej. Od roku 1989 Dział Sztuki Ludowej prowadzi badania i poszerza zbiory głównie z zakresu rzeźby i malarstwa oraz wybranych dziedzin rękodziela ludowego o charakterze artystycznym (strój, tkanina, garncarstwo i ceramika, kowalstwo artystyczne i plastyka obrzędowa)

<sup>3</sup> B. Erber, *Zarys stanu badań w województwie kieleckim*, w: „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” w Kielcach T. 2, 1964, s. 336-338

<sup>4</sup> Oddział kielecki PTL z siedzibą w Muzeum Świętokrzyskim istniał w latach 1957-1981

\* Działem Etnograficznym Muzeum Narodowego w Kielcach kierowała Aleksan-

Badania terenowe prowadzone przez muzeum w latach 1955-1965 miały charakter penetracyjny i dotyczyły szeroko rozumianej kultury ludowej województwa kieleckiego: budownictwa, tkactwa i stroju ludowego, garncarstwa i ceramiki ludowej, kowalstwa, zabawkarstwa, rzeźby, plastyki obrzędowej, a także poezji i literatury. Z kolei badania etnograficzne (typu ankietowego), zrealizowane w latach 1965 i 1966, objęły garncarstwo ludowe w Denkowie, Kątach Denkowskich i Koszarach<sup>5</sup>. Celem badań było pozyskanie materiałów do stałej wystawy etnograficznej: „Garncarstwo ludowe nad Kamienną”, którą zaprezentowano w Muzeum Regionalnym w Ostrowcu Świętokrzyskim (1966-1973), a zebrane materiały były pomocne przy opracowywaniu kart katalogu naukowego i kartoteki twórców.

Natomiast badania typu penetracyjnego, prowadzone w latach 60. XX w. na terenie Doliny Wilkowskiej, umożliwiły dokonanie ogólnej charakterystyki kulturowej tego obszaru oraz pozwoliły wytypować zagadnienia wymagające szczegółowych badań w latach następnych.

W 1967 roku przeprowadzono badania ankietowe w wybranych powiatach województwa kieleckiego<sup>6</sup> z zakresu tkactwa, zdobnictwa wnętrza, garncarstwa, koszykarstwa i plastyki obrzędowej. Były one ściśle związane z przygotowywaną stałą wystawą etnograficzną: *Kultura ludowa Kielecczyzny*, czynną w latach 1968-1980 w kamienicy przy Rynku. Tematyka ekspozycji ilustrowała wybrane zagadnienia z kultury ludowej Kielecczyzny, a pod względem chronologicznym obejmowała przełom XIX i XX wieku, z wyjątkiem sztuki ludowej, gdzie w dużej liczbie zgromadzono wytwory współcześnie żyjących artystów ludowych. Wystawie towarzyszył obszerny katalog<sup>7</sup>, który poza charakterystyką województwa z punktu widzenia etnograficznego, wprowadzał bardziej szczegółowo w zagadnienia rolnictwa i tkactwa, ukazywał przemiany stroju ludowego i źródła ludowej sztuki. Była to pierwsza obszerniejsza publikacja o charakterze skróconej monografii etnograficznej województwa kieleckiego.

W latach 1966-1967 z inicjatywy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, pod kierownictwem naukowym Jana Piotra Dekowskiego, a także przy współudziale Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach i Muzeum Regionalnego w Radomiu prowadzono (zaplanowane na 3 lata) stacjonarne badania etnograficzne na terenie dawnej Puszczy Kozienickiej. W pierwszym roku nastawiono się na gromadzenie faktów etnograficznych, które dałyby ogólny obraz kulturowy całego obszaru, ale przedmiotem zainteresowania były zagadnienia dotyczące specyfiki tego terenu, takie jak: wiedza o lesie i jego znaczenie w życiu mieszkańców dawnej Puszczy Kozienickiej, środki lokalnej komunikacji wodnej oraz transportu wodnego na Wiśle i Radomce w rejonie puszczy.

---

dra Dobrowolska, od 1968 Barbara Katarzyna Erber, a od 1991 roku Janina Skotnicka

<sup>5</sup> Niegdyś odrębne ośrodki garncarskie, od 1954 roku znajdują się w granicach Ostrowca Świętokrzyskiego

<sup>6</sup> Badania w poszczególnych powiatach dotyczyły: tkactwa – powiat włoszczowski, garncarstwa – włoszczowski i opatowski, zdobnictwa wnętrza – opoczyński i kozienicki, koszykarstwa – staszowski oraz plastyki obrzędowej – opatowski i konecki

<sup>7</sup> A. Dobrowolska, B. Erber, *Kultura ludowa Kielecczyzny. Przewodnik po wystawie*, Kielce 1971

Badania kontynuowane w 1967 roku miały na celu prześledzenie procesu przemian ludowej kultury, zachodzących na terenie Puszczy Kozienickiej od końca XIX po lata 60. XX w. Zaplanowane na rok 1968 nie odbyły się z powodu zmiany planów badawczych w Ośrodku Łódzkim. Zrealizowano natomiast konkurs twórczości ludowej, którego wyniki przedstawiono w Muzeum Regionalnym w Radomiu na wystawie czasowej w 1968 roku. Wystawie pokonkursowej towarzyszył katalog zawierający szerokie omówienie badań terenowych oraz krótką charakterystykę pozyskanych materiałów<sup>8</sup>.

Od początku istnienia dział etnograficzny podejmował działalność zmierzającą do realizacji skansenu na terenie województwa kieleckiego. Jedną z pierwszych, ważniejszych inicjatyw było zakupienie w Bielinach (1953) zabytkowej chałupy z 1789 roku i urządzenie w niej ekspozycji wnętrza mieszkalnego z przełomu XIX i XX wieku, typowego dla regionu świętokrzyskiego. Chałupę tę, jako punkt etnograficzny Muzeum Świętokrzyskiego w terenie, na szlaku turystycznym Kielce – Święty Krzyż, udostępniono do zwiedzania w latach 1959-1970. Kolejne obiekty zabytkowego budownictwa ludowego, pozostawione *in situ*, zakupione przez Urząd Konserwatorski w Kielcach i przekazane do Muzeum Świętokrzyskiego (w formie depozytu) to chata w Kakoninie, zagroda w Bodzentynie oraz wiatraki w Janikowie i Szwarzowicach.

W roku 1968 z inicjatywy działu etnograficznego podjęto zespołowe badania typu penetracyjnego, dotyczące budownictwa ludowego w województwie kieleckim, pod kierownictwem prof. dr. Romana Reinfussa z Instytutu Sztuki PAN w Krakowie. Ich celem było zgromadzenie materiałów z zakresu budownictwa ludowego, które wraz z dokumentacją będącą w posiadaniu innych placówek muzealnych i naukowych w Polsce miały umożliwić wybór typów budownictwa dla potrzeb przyszłego skansenu. Ważne było, że wybrane w terenie najstarsze i najlepiej zachowane obiekty zostały włączone do rejestru zabytków architektury i budownictwa, i w ten sposób zabezpieczone przed zniszczeniem.

Badania nad budownictwem ludowym kontynuowano w latach następnych, a ich wyniki opublikowano w „Polskiej Sztuce Ludowej”. Przedstawiony w zarysie problem budownictwa ludowego Kielecczyny, jak pisze autor artykułu, R. Reinfuss, opiera się głównie na materiałach terenowych zebranych przez Zespół Dokumentacji Sztuki Ludowej PAN oraz zgromadzonych w latach 1968-1970 w czasie badań prowadzonych przez Muzeum Świętokrzyskie w Kielcach<sup>9</sup>. Wszystkie pozyskane w terenie materiały wykorzystano przy opracowywaniu kartoteki zabytkowego budownictwa ludowego w województwie kieleckim oraz do opracowania założeń dla muzeum budownictwa ludowego w Tokarni; w latach 1977 i 1996 Muzeum Narodowe w Kielcach przekazało je do archiwum Muzeum Wsi Kieleckiej.

W latach 1972 i 1973 prowadzone były, także dla potrzeb przyszłego skansenu, penetracyjne badania zespołowe, dotyczące urządzenia tradycyjnego wnętrza mieszkalnego.

<sup>8</sup> *Sztuka ludowa mieszkańców dawnej Puszczy Kozienickiej. Katalog wystawy pokonkursowej*, Radom 1968

<sup>9</sup> R. Reinfuss, *Z badań nad budownictwem ludowym w województwie kieleckim*, „Polska Sztuka Ludowa” 1971, nr 2, s. 67-78

Kierownikiem badań był, podobnie jak w latach poprzednich, prof. R. Reinfuss, a uczestniczyli w nich: Wojewódzki Konserwator Zabytków, etnografowie z Muzeum Świętokrzyskiego i dwie studentki etnografii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W tym samym roku odbyły się sześciodniowe badania penetracyjne na terenie powiatu szydlowieckiego, zainicjowane i częściowo sfinansowane przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Szydlowieckiej, w których uczestniczył wymieniony wyżej zespół etnografów.

Tematyka badawcza obejmowała następujące dziedziny kultury ludowej: budownictwo i wyposażenie wnętrza mieszkalnego, strój i tkactwo, zdobnictwo, plastykę, zajęcia pozarolnicze. Tą rozległą tematyką objęto okres od przełomu XIX i XX wieku po czasy współczesne badaniom. Badania ze względów merytorycznych były konieczne, gdyż teren ten był przebadany dotychczas w sposób bardzo ograniczony. Wszystkie materiały są dostępne w archiwum Działu Sztuki Ludowej w MNKi, z wyjątkiem notat z zakresu budownictwa przekazanych do Muzeum Wsi Kieleckiej w 1996 roku.

Badania terenowe prowadzone w latach 1969-1980 związane były z gromadzeniem zbiorów i ich naukowym opracowywaniem. Dotyczyły głównie rolnictwa, rzemiosła i szeroko rozumianej sztuki ludowej, w tym zdobnictwa stroju ludowego<sup>10</sup>. Szczegółowe badania nad rzemiosłem, podjęte w związku z wystawą czasową *Rzemiosło ludowe Kielecczyzny*, posłużyły do dalszych badań indywidualnych, m.in.: zagadnień technologii tkactwa wiejskiego, sitarstwa i przetakarstwa, zabawkarstwa oraz wyrobu giętych miar nasypnych. Wyniki tych badań opublikowano w tomach 10 i 12 „Rocznika Muzeum Narodowego w Kielcach”<sup>11</sup>.

W kolejnych latach 1975 i 1976 prowadzone były stacjonarne badania etnograficzne na terenie Doliny Wilkowskiej, w ramach harcerskiej akcji „Ciekoty”, pilotowane i finansowane przez Chorągiew Kielecką ZHP, a przygotowane pod względem merytorycznym przez dział etnograficzny naszego muzeum<sup>12</sup>. Problematyka badań obejmowała kulturę materialną, duchową i społeczną. Położono nacisk na śledzenie tych zagadnień w czasach współczesnych, ale także na ich warstwę tradycyjną. Celem ich (niestety niezrealizowanym) było pozyskanie materiałów do popularnej monografii, opracowanej przez ZHP. Z kolei materiały związane z obrzędowością lat 70. były pomocne przy rekonstruowaniu roku obrzędowego w Dolinie Wilkowskiej przez H. Mielicką<sup>13</sup>. Wszystkie materiały, różnej wartości, zebrane przez młodzież, włączone zostały do archiwum Działu Etnografii.

<sup>10</sup> J. Skotnicka, *Haftowane koszule kobiece z okolic Mirca*, w: Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach T. 15, 1990, s. 349-363

<sup>11</sup> B. Erber, *Wiejscy wytwórcy grzebieni tkackich w województwie kieleckim*, w: Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach T. 10, 1977, s. 333-377; teŝe, *Z badań nad technikami rękodzielniczymi; wyrób giętych miar nasypnych w województwie kieleckim*, tamŝe, T. 12, 1982, s. 257-299

<sup>12</sup> J. Skotnicka, *Badania etnograficzne na terenie Doliny Wilkowskiej*, w: *Kielecka Chorągiew Związku Harcerstwa Polskiego im. Stefana Żeromskiego w latach 1956-2000*, Kielce 2003, s. 219-220

<sup>13</sup> H. Mielicka, *Kultura obyczajowa mieszkańców wsi kieleckiej XIX i XX wieku*, Kielce 1995

Badania nad garncarstwem ludowym we wsi Chałupki koło Morawicy (etnograficzne i geologiczne) podjęli pracownicy muzeum w 1. połowie lat 70. XX w. na zlecenie Urzędu Gminy w Morawicy, z myślą o stałej ekspozycji tego rzemiosła. Ich wyniki opublikowane w „Roczniku Muzeum Narodowego w Kielcach”, tom 13<sup>14</sup> stały się podstawą do opracowania scenariusza wystawy.

Idea zorganizowania w Chałupkach stałej ekspozycji, zrodzona w okresie prosperity, z inicjatywy mieszkańców wsi oraz władz lokalnych, niezrealizowana w 1977 roku, odżyła 20 lat później, dzięki ogłoszonej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki ogólnopolskiej akcji „Ratujmy ginące zawody”. Przyznane gminie dodatkowe środki dla potrzeb ekspozycji oraz fundusze wygospodarowane pozwoliły na wybudowanie nowego obiektu – Ośrodka Tradycji Garncarstwa w Chałupkach. Budynek wzniesiono na miejscu dawnego warsztatu Józefa Głuszka, z zachowanym *in situ* piecem garncarskim, który stanowi główną atrakcję dla zwiedzających. Stałą wystawę garncarstwa udostępniono w 1998 roku, dzięki współpracy Urzędu Gminy w Morawicy z Muzeum Narodowym, Muzeum Wsi Kieleckiej i Wojewódzkim Domem Kultury. Wystawa, przygotowana merytorycznie przez Dział Sztuki Ludowej, jest syntezą dziejów garncarstwa w Chałupkach. Jej głównym celem jest przekazanie wiedzy – w sposób możliwie pełny – o funkcjonowaniu tego ośrodka przed laty i obecnie.

Kolekcja współczesnej sztuki ludowej (głównie rzeźby i malarstwa, bowiem te dziedziny stanowią trzon zbiorów Działu Sztuki Ludowej) w zbiorach muzealnych zapoczątkowana została już w końcu lat 50. XX w.<sup>15</sup>

Efektom systematycznych badań – dokumentujących twórczość wiejskich artystów, zwłaszcza najstarszej generacji, ukształtowanych jeszcze w kulturze tradycyjnej, jak i młodszych o oryginalnej osobowości, wypowiadających się w konwencji ludowo naiwnej, a także utalentowanych amatorów związanych z kulturą wsi – są wystawy monograficzne, wystawy tematyczne i publikacje: foldery, katalogi i omówienia.

Do szczególnie wartościowych opracowań, przygotowanych przez Barbarę K. Erber, należą: monografia wybitnego rzeźbiarza Ziemi Kieleckiej – Józefa Piłata z Dębskiej Woli k. Morawicy oraz obszerny katalog, który towarzyszył wystawie jubileuszowej *Współczesna rzeźba ludowa ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach*<sup>16</sup>. Drugie opracowanie zawiera charakterystykę twórczości rzeźbiarskiej kilku pokoleń artystów, których twórczość rozwijająca się po II wojnie światowej została udokumentowana w zbiorach muzealnych.



<sup>14</sup> E i J. Fijałkowsky, *Występowanie glin garncarskich w rejonie Chałupek*, w: „Rocznik Muzeum Narodowego” w Kielcach T. 13, 1984, s. 349-378; B. Erber, *Ośrodek garncarski w Chałupkach*, tamże, s. 293-348

<sup>15</sup> B. Erber, *Współczesna rzeźba ludowa ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach*, Kielce 1978, s. 8-10

<sup>16</sup> B. Erber, *Józef Piłat 1900-1971. Katalog wystawy pośmiertnej*, Kielce 1972; teźże, *Współczesna rzeźba...*

*THE ŚWIĘTOKRZYSKIE REGION IN ETHNOGRAPHIC RESEARCH  
- MNKI IN THE YEARS FROM 1953 TO 1977*

The research on the Świętokrzyskie Region till the end of 1960' were maintained in a strict cooperation with big scientific centers engaged in problems of folk culture. The local research led from 1955 till 1965 were of penetrating character and concerned for the folk culture of Świętokrzyskie Region as a wide problem. Polling the population referred to chosen issues and was associated with preparation for permanent expositions as "Folk pottery on Kamienna River" in the Regional Museum in Ostrowiec Świętokrzyski (1966-1973) and "Folk culture of Kielce Region" (1968-1980) in the Świętokrzyskie Museum in Kielce. The investigation on the region of former Kozienice Forest enabled to recognize the general cultural image of the whole region and problems concerning its specificity. From the beginning of its activity, the Ethnographic Department, together with other institutions, tried to establish a Skansen museum in the region of Kielce. The initiated in 1968 cycle of investigations concerning folk building methods, and then from 1972 till 1973 over arranging traditional image of the of a house interior, continued in next years, enabled to select buildings for the museum of folk architecture in Tokarnia. At the same time there were investigations concerning gathering exhibits and scientific elaboration of them. The research referred to farming, handicraft (including pottery which was considered as a permanent exhibition in Chałupki) and folk art. In the years from 1970 to 1980 the object of systematic investigations was production of folk artists, and as the result there were many exhibitions, catalogues and other publications.